

Tipologiniai vargonų dekoravimo aspektai

Lietuvoje vėlyvojo baroko ir klasicizmo stiliaus vargonai, kaip ir bažnyčių altariai, sakyklos ar klausyklos, buvo dekoruojami ornamentuotais medžio drožiniais. Vargonų prospektų ornamentuose pastebimi tie patys kaip ir kitus bažnyčios interjero elementus puošiantys motyvai, tačiau prospektų architektūra, drožinių vieta ir forma lėmė dekoratyvinių detalių savitumą, jų individualią konfigūraciją. XVIII a. pab.–XIX a. pr. taikomosios dailės kūrinių apipavidalinimą Lietuvos bažnyčiose tyrinėjusių Marijos Matuskaitės ir Aleksandros Aleksandravičiūtės darbuose XVIII a. pabaigos vargonų prospektų puošyba įvardijama kaip savita, trumpai aptariama vargonų rokokinio ornamento užuomazga ir raida⁴⁹⁴.

Šiame skyriuje analizuojami vargonų dekoravimo pavyzdžiai, jų variantai ir transformacijos bei puošybos detalių sugretinimas rodo, kad vertingiausia Lietuvos vargonų apipavidalinime yra įmantri vėlyvojo baroko (rokoko) stiliaus puošyba, originalūs, sudėtingų formų ir kompozicijų medžio drožiniai, kuriems sukurti reikėjo didžiausio drožybos specialistų meistriškumo ir išmonės. Atsakingas požiūris į šį vargonų gamybos etapą atsispindi ir vargonų statybos sutartyse, kur rašoma, kad prospektas turi būti staliaus ir drožėjo darbo (pavyzdžiui, Švėkšnos katalikų bažnyčios vargonų sutartyje⁴⁹⁵). Tyrimų metu nustatytas bendras puošybos pobūdis leidžia manyti, kad ir Vilniaus apylinkėse, ir atokesnėse LDK vietovėse vargonų meistrus veikiausiai lydėdavo nuolatiniai staliai ir drožėjai.

Pastebima, kad Lietuvos vargonų mene dominavusi rokoko stiliaus ornamentika bene plačiausiai išsiskleidė XVIII a. antroje pusėje, nors atokesnių mūsų šalies vietovių bažnyčiose aptinkama net iki XIX a. vidurio, kai kitų Vakarų Europos kraštų taikomosios dailės ikonografijoje jau aktyviai reikšėsi istorizmo kryptys (neogotika, neorenesansas, neobarokas). Vienu pirmųjų prospektų dekoravimo vėlyvojo baroko ir rokoko stiliumi pavyzdžių laikytina Vilniaus bernardinų bažnyčios vargonų plastinės drožybos ikonografija. Tarp kitų Vilniaus mokyklą reprezentuojančių išraiškingų vėlyvojo baroko, rokoko ir klasicizmo puošybos pavyzdžių minėtini Vilniaus Šv. Jonų, Vilniaus Visų Šventųjų, Kėdainių Šv. Juozapo, Lėno, Sedos, Šeduvos, Tytuvėnų, Trakų, Tverų, Vidsodžio ir Žemalės vargonai.

XVIII a. pabaigoje, kai Lietuvoje pastebimi vargonų prospekto pokyčiai (perėjimas nuo barokinės prie klasicistinės struktūros), stilistinė samplaika ėmė ryškėti ir vargonų puošyboje. Šios samplaikos pavyzdžių matyti įvairių: pavyzdžiui, klasicistinių prospektų dekoravime dažnai aptinkamos C formos riestės ar stilizuotos drožlės ir skiauterės, kurios anksčiau taikytos barokinių vargonų puošyboje.

494 Matuskaitė, 1998a; Matuskaitė, 1998b; Aleksandravičiūtė, 2006.

495 LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 456, l. 245 r–v, 246r.

Tačiau klasicistinės C formos riestės yra plonesnių linijų, peraugančių į sulapojusias šakeles, kai kur papildytos keturlapiais žiedeliais, o kiauravidurės drožlės panašesnės į pumpurus ir susilieja į skiautes, sudarydamos ilgas ažūrinės juostas, kurios prospekto šonuose susisuka į voliutinius sparnus. Žemaitijos bažnyčių klasicistiniuose vargonuose rokokinių ornamentų formos aptinkamos dar gana ilgai. Tai iliustruoja 1820 m. sukurtų Pievėnų bažnyčios vargonų puošyba: sparnuose tarsi išlaikomas pagrindinių rokokinių elementų imantrumas, bet jų drožyba paprastesnė, kompozicija ne tokia plastiška (35 iliustr.). ~1830 m. pastatyti Židikų bažnyčios vargonai laikomi vienais paskutinių klasicistinio prospekto pavyzdžių, jų puošybai panaudotos primityvios ir hiperbolizuotos rokokinių ornamentų formos (35 iliustr.). Vis dėlto analizuojant stilistinę Vilniaus mokyklos vargonų dekoravimo įvairovę, matoma bendra tendencija – vargonų puošybai buvo pasirenkamos tos pačios ikonografinės detalės (61 pvz.):

- dekoratyvinės konsolės, įkomponuotos kiekvieno bokšto apačioje (36 iliustr.). Kai kuriuose prospektuose konsolių nėra, tačiau tai dažniausiai susiję su vargonų perkėlimu į kitą bažnyčią: konsolės būdavo nuimamos, kartais perkeliamos į kitas vargonų prospekto vietas ar panaudojamos bažnyčios interjere. Pavyzdžiui, Dapšionių bažnyčioje visos trys konsolės iš bokštelių cokolio perkeltos į viršų, Pivašiūnų bažnyčioje konsolės puošia ne vargonus, bet bažnyčios kolonas ir altoriaus kryžiaus postamentą, Veliuonos bažnyčioje – įkomponuotos į altorių;
- bokštų viršūnes karūnuojantys kartušai, herbiniai skydai, vazos (37 iliustr.). Kartušuose dažniausiai buvo įrašomi fundatoriaus inicialai, vargonų statybos metai, taip pat monogramos, psalmės Nr. 150 tekstas, vaizduojamas herbas ar kiti elementai (pavyzdžiui, žvaigždė, laikrodis, stilizuota vaza);
- prospekto šonus puošiantys didieji voliutiniai sparnai (38 iliustr.);
- mažieji sparneliai prospekto šonuose (39 iliustr.). XIX a. pradžios–vidurio prospektuose mažųjų sparnelių ornamentika neretai primena jūros arkliukų figūras;
- ažūrinės gardelės – drožinių ornamentai, dengiantys vamzdžių pedas ir viršūnes (40 iliustr.);
- lambrekeno juosta (41 iliustr.), kuria dažniausiai buvo puošiamas didžiųjų vargonų griežyklos viršus, kartais – bokštelių apačios;
- skulptūros (42 iliustr.). Vidutinių ir didžiųjų vargonų prospektų bokštus dažnai puošia trijų figūrų kompozicija – du trimituojantys angelai ir karalius Dovydas. Ankstyvuose Vilniaus mokyklos didžiųjų vargonų prospektuose karaliaus Dovydo figūra dažniausiai buvo įkomponuojama centrinio bokšto viršuje (pavyzdžiui, Linkuvos, Vilniaus bernardinų bažnyčių vargonuose), vėlesniuose – prospekto centre, skulptūrai specialiai skirtoje nišoje

61 pvz. Vilniaus mokyklos vargonų dekoravimo ikonografinės detalės: [1] dekoratyvinė konsolė; [2] kartušas, [3] herbinis skydas, [4] vaza; [5] didysis šoninis sparnas; [6] sparnelis; [7] vamzdžių pėdas ir viršūnes dengiantys drožiniai; [8] lambrekeno juosta; [9] trimituojantis angelas; [10] karalius Dovydas; [11] Apvaizdos akis

(pavyzdžiui, Tytuvėnų, Troškūnų, Kurtuvėnų bažnyčių vargonuose; čia už karaliaus Dovydo skulptūros dar buvo įmontuotas suderintų varpelių karilionas *Vox Campanarum*). Mažesniuose prospektuose skulptūrinis trimituojančių angelų ir karaliaus Dovydo tercetas pasitaiko gana retai, vietoj šių figūrų dažnesnės stilizuotos drožinėtos vazos, imantrių formų kartušai. Figūras turinčių mažųjų vargonų pavyzdžių esama Geranainių, Siesikų ar Buivydžių⁴⁹⁶ bažnyčiose, panaši angeliukų (tik be trimitų) ir karaliaus Dovydo kompozicija yra Simno bažnyčioje, o Batakių (katalikų) bažnyčios vargonai buvo puošti tik Dovydo skulptūra;

- centrinėje prospekto dalyje – Apvaizdos akis su iš jos sklindančiais spinduliais (43 iliustr.).

Lietuvoje išlikę Rytprūsių ir Kuršo meistrų vargonų prospektai skyrėsi ir architektūriniais sprendimais, ir medžio drožybos ornamentika. Pavyzdžiui, Vilniaus mokyklos meistrams beveik nebūdinga vargonų sparnų kompozicija su formos išplatėjimu per vidurį. Tokia sparnų forma gali būti kildinama iš regentinių juostų sparnų, kurių pavyzdžių aptinkame Batakių evangelikų liuteronų, Bartėnų ar Miulhauzeno (Mlynarų) bažnyčių vargonų sparnuose. Lietuvoje minėtini pavyzdžiai Kretingos evangelikų liuteronų, Griškabūdžio ar Veličkų⁴⁹⁷ bažnyčių vargonuose (44 iliustr.). Analizuodami Kretingos ir Griškabūdžio bažnyčių vargonų puošybą, matome rokailių, kriauklių, liepsnelių ir C formos riesčių ornamentus, kuriuos naudojo ir Vilniaus meistrai, tačiau šiuose vargonuose jų kompozicija artimesnė tipinei rokokinei Karaliaučiaus krašto bažnyčių interjero puošybai. Vilniaus mokyklos meistrų vargonų prospektuose itin retas Karaliaučiaus meistrų vargonams būdingas treliažo⁴⁹⁸ elementas. Šį elementą matome Vilniaus mokyklai atributuojamų nežinomo meistro vargonų didžiuosiuose sparnuose Kiemeliškių bažnyčioje, tačiau ir pati šių vargonų prospekto struktūra artimesnė prūsiškajai tradicijai – su centriniu dominuojančiu bokštu (45 iliustr.). Treliažo elementų esama ir Rytprūsių meistrų vargonuose Adakavo, Griškabūdžio, Kretingos evangelikų liuteronų ir Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčiose. Pastarųjų (Vilniaus Šv. Dvasios) vargonų prospekto drožybos ikonografija neturi analogų Lietuvoje – tai chaotiškai išsibarstę asimetriški rokailiniai ornamentai, susipinantys su stilizuotais akanto lapais bei lūžtančių jūros bangų motyvais. Jų autorius – nepaprastai aukšto profesinio lygio drožėjas (46 iliustr.).

496 Vargonai Buivydžių bažnyčioje neišliko.

497 Dab. *Wieliczki*, Lenkija.

498 Pranc. *treillage*: plona ažūrinė sienelė vijokliniams augalams prisitvirtinti. Vargonų prospekte treliažas – tai ažūrinis medžio tinklelis, dažniausiai naudojamas sparnams.

Gausiausia dalis išlikusių vargonų, priskiriamų Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokyklai, buvo sukurta XVIII a. 7 dešimtmetyje–XIX a. pradžioje. Jų dekoravimui būdingi rokoko ir klasicizmo ornamentai, kuriuos suklasifikavus galima skirti tris prospektų puošybos grupes. *Pirmą grupę* sudaro raiškios vėlyvojo baroko ir rokokinės ornamentų formos, būdingos XVIII a. 7–8 dešimtmečio (~1765–1790) prospektų išdailoms. Tai gana vientisa puošybos kryptis, aptinkama ir kituose to meto medžio drožybos kūriniuose. Tačiau nuo XVIII a. 9 dešimtmečio prospektų puošyboje, kaip ir architektūrinėje vargonų kompozicijoje, vienalaikiškai plėtojamos dvi tendencijos, sudarančios antrą ir trečią prospektų puošybos grupes. *Antrai grupei* priskiriama dauguma nuo ~1790 m. sukurtų vargonų, kurių prospektuose tęsiamas rokokinės puošybos braižas, kai kuriuose vargonuose jau susipinantis su klasicizmo elementais. Toks Vilniaus mokyklos meistrų vargonų apipavidalinimas aptinkamas iki XIX a. pradžios, ~1815 m., o Žemaitijoje matomas net iki XIX a. vidurio. *Trečią grupę* sudaro nuo ~1790 m. aptinkami gana provincialūs, originaliais sprendimais nepasiformintys vargonų prospektų dekoravimo pavyzdžiai, atstovaujantys saikingesnei ir kuklesnei klasicistinės puošybos krypčiai, kuri pastebima iki 1850-ųjų.

Barokinė ir rokokinė vargonų prospektų puošyba (XVIII a. 7–8 deš.)

Vieno seniausių išlikusių vėlyvojo baroko ir rokokinės drožybos pavyzdžių esama 1764–1766 m. sukurtuose Vilniaus bernardinų bažnyčios vargonuose. Be išraiškingų drožinių, Vilniaus bernardinų bažnyčios vargonų prospektas dar buvo dažytas uosio tekstūrą imituojančia technika, o tai prieš pusantro šimto metų archyvinuose šaltiniuose įvėlė netikslumą, apibūdinant vargonų medžiagiškumą. Antai 1856 ir 1862 m. Vilniaus bernardinų bažnyčios inventoriuose minima, kad vargonai padirbti iš uosio ir lakuoti⁴⁹⁹, taip teigia ir Zgliński: vargonų prospektas natūralaus uosio, kaip ir altoriai⁵⁰⁰. Tačiau vargonų rėmo ir prospekto medienos tyrimai parodė, kad jie pagaminti iš spygliuočio (eglės arba pušies), o uosio medienos visiškai neaptikta. Nebuvo rasta ir vargonų puošyboje dažno prospekto karnizų, drožinių ar skulptūrų auksavimo ar sidabravimo. Taip pat nustatyta, kad XIX a. pabaigoje prospektas ir nauji šoniniai laukeliai, imituojant medžio tekstūrą, buvo perdažyti aliejiniais dažais ir nulakuoti. Toks yra ir šiandienės būklės

499 Gučas, 2009, p. 531.

500 Zgliński, 2012, p. 516, 519.